

УДК 063:327

БІОТЕХНОЛОГІЇ Й ЛЮДИНА: ІДЕОЛОГІЯ І ПРАКТИКА

Вандишев В.М. (м. Суми)

Анотації

Розглядаються особливості формування етичних уявлень про допустимість медико-технічного втручання в єство людини під впливом соціально-культурних чинників і предметно-практичної діяльності. Зокрема, досліджено ряд аспектів сучасної біоетики.

The features of forming of ethics ideas of admission of medical-technical interference with nature of man under act of social-cultural factors and practical activity are examined. In particular, row of aspects of modern bioethics is investigated.

Ключові слова

СВІТОГЛЯД, БІОТЕХНОЛОГІЇ, МЕДИЦИНА, БІОЕТИКА, БІХЕВІОРИЗМ, ВІДПОВІДНІСТЬ, ГЕНЕТИКА, ГЕННІ ТЕХНОЛОГІЇ, ТЕОРІЯ ДАРВІНА, ЄВГЕНІКА

Вступ

Зазначена проблема на межі ХХ-ХХІ сторіч займає істотне місце в цілісній системі суспільного життя. Насамперед розвиток біотехнологій, спрямованих на застосування до людини, призвів до виникнення ряду відгалужень у медицині, а також до інтенсивного розвитку медичної техніки. Сприйняття чи несприйняття правомірності застосування біотехнологій до людини призвело до виникнення біоетики як відображення вже існуючих суспільних проблем (аборти, смертна кара, евгеніка) і нових проблем (генна інженерія, трансплантація, евтаназія). Зрозуміла річ, розмірковуючи над сутністю біоетики, ми будемо говорити про намагання розв'язати філософські проблеми. Розв'язати їх не можна тому, що вони спираються насамперед на певні упередження, – а якщо бути точними, – то на те, **у що віриться**.

Існує значна кількість робіт, присвячених проблемам біотехнологій і біоетики. Зокрема у своїх роздумах стосовно сутності біоетики, як важливої і необхідної складової сучасної етики, проф. В. Сломський [див.: 3], спираючись на існуючі концепції і праці, звертається до дослідження значного кола проблемних питань філософії загалом, а етики й біоетики зокрема.

Неможливо розмірковувати над сутністю біоетики як такої поза специфікою розвитку економічного та науково-технічного прогресу, який надзвичайно швидкими темпами розвивався протягом другої половини ХХ сторіччя [див.: 2].

Скажімо, чи можливою була б біоетика вже в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ сторіччя, коли швидкість суспільних змін призвела до появи першої економічної теорії, – теорії віросповідання багатства? Чи можливою

була б біоетика у зазначені часи, коли очікували, що якась теорія буде спроможна повернути суспільству втрачене гармонійне і врівноважене становище?

Мета статті

Зважаючи на ряд обставин, пов'язаних з особливостями становлення біоетики, вважаю за необхідне провести аналіз її зв'язків з наукою та з процесами соціально-економічного і морально-релігійного розвитку сучасного суспільства.

Обговорення проблеми

Час, або, іншими словами, напрям, в якому розвиваються фізичні процеси, просто був відсутній в природничих науках аж до появи термодинаміки у ХІХ сторіччі. Шотландський професор філософії Адам Сміт відкрив закон усесвітнього економічного тяжіння – особисту зацікавленість. Згідно Сміту, коли кожна людина керується особистими інтересами, а це парадоксально приводить до оптимальних результатів для економіки в цілому. Різні люди мають своєрідні таланти і здібності, і коли вони мають свободу для розвитку своїх талантів і їх застосування, економічні показники ростуть на благо всіх. А всілякі штучні перешкоди шкодять, оскільки система є саморегульованою.

Чи можна погодитися із законом скорочення прибутків, сформульованим Джоном С. Міллем, ідеологом лібералізму, в той час, коли Карл Маркс і Фрідріх Енгельс писали свій «Комуністичний Маніфест»? Зростання добробуту ніколи не встигатиме за зростанням населення. Надія – на досягнення соціально-економічної рівноваги шляхом звернення до кращої сторони людської природи і обмеженні народжуваності. Ідею економіки як гри, в якій сумарна вигода сторін дорівнює нулю, і страх перед зростанням народжуваності дав Європі священик, економіст і історик Томас Мальтус. Саме він вмудрився так налякати сучасників загрозою перенаселення, що ті замислились над створенням інструментів контролю народжуваності. Мальтус стверджував, що вбогість і страждання неминучі у будь-якому випадку, а прогрес – химера. Подаючи убогим, ми лише погіршуємо загальне становище, оскільки збільшуємо кількість ротів. Але Мальтус, цей хрещений батько філософії песимізму, все-таки посприяв утвердженню теорії змін і розвитку, що зробило можливим абсолютно новий тип мислення. Вже Чарльз Дарвін застосував історію до самої історії. Він показав, що зміни – це не відхилення від природного ходу речей або порушення рівноваги природи, але автентичний стан.

Швидше за все Ч. Дарвін не зумів автентично зрозуміти теорію Мальтуса. Проте Дарвін здійснив геніальну інтерпретацію песимістичних переконань Мальтуса з тим, щоб найкращим чином пристосувати їх до своїх власних поглядів. Боротьба за існування, яка для Мальтуса була причиною всіх негараздів, для Дарвіна стала рушійною силою еволюції, важливим чинником появи все більш досконалих організмів. Саме таким

чином біологія зробила вирішальний вплив на економічну філософію, хоча та відкидала біологію і її історичний метод на користь ньютонівської фізики і її статичного світу.

За дарвінізмом виходить так, що еволюція є різновидом змагання, на кшталт олімпійської системи, – на вибування. Але правила еволюції виключно складні і містять великий елемент випадковості. Крім того, правила ці весь час змінюються. І все одно переможець буде виявлений, на незадоволення багатьох і багатьох з тих, хто програли. Ми з вами переможці: і ті, хто пише цю книгу, і ті, хто її читає, ваші друзі і домашні вихованці, дерева у вас на дачі, і навіть черв'яки в землі, словом, все, що зараз живе на цій планеті. Всі інші – це ті, хто програли. Стверджують, що приблизно 99,99% всіх біологічних видів, що існували коли-небудь, зараз не існують. Усі вони просто вибули з участі в турнірі. Ми мислимо умовно кожного разу, коли задаємось класичним нерозв'язним питанням про те, як би протікало наше життя, якби не трапилися ті чи інші події, якби ми в якийсь момент ухвалили інші рішення.

Теорія Дарвіна далека від досконалості. У ній відсутнє задовільне пояснення механізму передачі сприятливих генетичних характеристик від одного покоління іншому. Дитина, як правило, схожа на своїх батьків, але навіть діти не є рівним поєднанням батьківських характеристик. Від чорного kota і білої кішки не вийде в точності сірого кошеняти. Звичайно, якби різні характеристики батьків змішувалися рівномірно, то це привело б до пом'якшення всіх істотно відмінних рис кожного з них і появи рівномірно розподіленої маси біосубстанції. Замість цього природа з року в рік породжує на світ потомство із зростаючим рівнем складності, різноманітності і спеціалізації. І таку множинність кольорів і відтінків важко пояснити.

Відповідь запропонували в 1953 році учені Френсіс Крік і Джеймс Уотсон, які вперше описали унікальну структуру молекули ДНК. На початку 1960-х стало можливим розрізнити окремі «слова» генетичного коду, а до середини 1960-х – повністю «зламати» його шифр. Сьогодні, на початку XXI століття, складено повну «карту» геному людини. Усе наше біологічне минуле, усі генетичні передумови нашого майбутнього стануть відкритою книгою. Усі слова в цій книзі написані за допомогою чотирьох «хімічних» літер: А (аденін), С (цитозін), G (гуанін) і Т (тіамін) в різних комбінаціях. Усі організми, які коли-небудь жили і нині живуть, створені відповідно до схожих одна на одну і просто складених інструкцій, що написані однією мовою. Нова генетика – це одна з найбільших інтелектуальних революцій усіх часів, оскільки біологічне стало можливим описати цифрами.

Саме життя, – відтворення клітин і їх впорядковане об'єднання в системи різної складності, – це є процес, який цілком узгоджується зі сферою інформаційного менеджменту. Можливо, саме інформація вдихає життя в матерію. Отримуючи Нобелівську премію в області медицини (1969) Макс Дельбрук запропонував як жарт, посмертно

присудити й Аристотелю премію за відкриття ДНК: Філософ припускав, що форма курки міститься вже в самому яйці. На жаль, Дельбрук не включив в число співавторів Рене Декарта.

Серйозних заперечень заслуговує положення, що генетична інформація складає основу не тільки анатомії живої істоти, але також і її поведінки. Класичні гуманісти не хочуть вірити цьому і наполягають на тому, що у людини є душа, і що ця душа і всі духовні явища не залежать ні від тіла, ні від всієї біології. Тільки бездушні тварини керуються інстинктами; ми ж, люди, вище за це. Та і прихильники біхевіоризму так само скептичні, вони стверджують, що рефлексі і поведінка є результатом навчання. Згідно цих поглядів, свідомість людини при народженні – чистий лист паперу.

Але генетика відкидає всі ці положення (чи вірування?). Ми не можемо навчитися тому, до чого ми не маємо генетичної схильності, як би нас не заохочували. Людський мозок запрограмований на вирішення певних типів завдань за допомогою певних, заданих типів процесів, стверджують апологети генетики.

Те, що ми, люди, на відміну від наших найближчих родичів мавп, уміємо користуватися граматиною, не означає, що ми колись виявилися працелюбнішими і наполегливішими; просто завдяки генетичним змінам ми розвинули новий специфічний для нашого біологічного виду інстинкт. Мова, в своїй усній, а потім і у письмовій формі стала основним засобом культурного обміну і розвитку, поза сумнівом, має біологічне коріння. *Незважаючи на численні дослідження і припущення учені так і не довели ані божественної, ані соціальної природи мови.* Тому слід припустити, що ми навчилися тому, до чого були здатні навчитися. По суті, саме інформація в наших генах визначає, «хто ми є».

Як наслідок «природа людини» дійсно існує і вона у вирішальному ступені визначає не тільки наші здібності до мов, але і нашу поведінку, і нашу культуру в цілому. Новонароджений (натус) – це не чиста сторінка, а носій програми, яка, з одного боку, надає колосальні можливості розвитку, здатності до навчання і взаємодії з навколишнім світом, а з іншого боку, одночасно, має специфічну структуру і специфічні обмеження застосування, які однозначно визначені біологічною історією. Це судження генетики розвивається в руслі традицій астрологічного тлумачення.

Ріднить їх ще і те, що ні астрологія, ні сучасна генетика не ставлять перед собою завдання з'ясувати, чому *ця істота* народилася саме *тут* і зараз.

Важко все-таки звільнитися від нормального відчуття універсальної зумовленості, пануючої в нашому Всесвіті. Як не дивно, але до цих пір розвиток генетики не відмінив пануючих уявлень про суть людської свідомості, про особливості людського пізнання світу і людської культури.

Так, у генетики є одна важлива властивість: вона працює. Досягнення останніх років у вирощуванні культурних рослин і порід домашніх тварин вражають. Тому вже не доводиться серйозно сумніватися ні в її методах, ні в теоретичних основах. Наше знання про природу людського виду зростає приголомшуючими темпами. Складання генетичної карти генома людини, тобто приблизно ста тисяч генів, розподілених в хромосомах, є хімічною формулою людської істоти. Цей неймовірно довгий текст обсягом до мільярду слів, еквівалентний 800 Бібліям, не просто доступний для прочитання, він дає нам інформацію про наше минуле і майбутнє і його можна навіть редагувати!

Вражає еволюція методів пророцтва і спостереження. Так, для астролога епохи Відродження і Нового Часу цілком достатньо було знати точний час і місце народження натуса і картина його справжнього і майбутнього життя могла бути задовільним чином описана. Були певні передумови і механізми «заглянути» і в минуле натуса. Рене Декарт, якого не цілком влаштовували інтуїтивно-пророчі прозріння астролога, що вимагали особливих здібностей і мистецтва, мріяв дізнатися, що саме складає усі частини сім'я будь-якого виду тварин і людини. При цьому він сподівався, що з цього вдасться вивести чисто математично всю фігуру і будову кожної частини досліджуваної тварини чи людини. Він також сподівався, що тоді вдасться вирішити і зворотну задачу: із знання особливостей тіла вивести знання (формулу?, ген?) сім'я.

Нині генетики вважають, що маючи в своєму розпорядженні знання про свої генетичні передумови, люди можуть вперше за всю свою історію планувати своє життя, виходячи з достовірно базової інформації. Вони можуть вибирати найбільш відповідну кар'єру і освіту, планувати народження дітей від найбільш відповідного по генному набору партнера, вирішувати які вживати продукти і таке інше. Утім, і власті, і працедавці дістануть доступ до інструментів бездоганного тестування працівників і службовців. Таким чином меритократія, за влучним зауваженням шведського біолога Торбьорна Фагерстрьома [1, с. 163], матеріалізується в принципово нову форму «генократії».

Подібний розвиток подій, звичайно, викличе певний протест з боку класичних гуманістів, для яких образливий сам факт, що природжені здібності людей будуть порівнювати і ранжирувати. Може відбутися те, про що в різних формах мріяв в ідеалі Платон (а услід за ним Т. Кампанелла), що практично насаджували король Філіпп II Іспанський і Гітлер: зв'язок між сексуальністю і відтворенням потомства зникає. Секс стає швидше хобі, проявом індивідуальності, без яких-небудь бажаних або небажаних наслідків. Відтворення ж все більше відбуватиметься під жорстким лабораторним контролем. Питання про те, хто чий батько, буде знято. У результаті маніпулювання генами стане можливим вже на ембріональній стадії уникнути виникнення в майбутньому ракових захворювань, хвороби Альцгеймера, алергії і цілого ряду інших. Також в

значній мірі стане можливим програмувати потомство і навіть наділяти його якостями, які ми раніше навряд чи розцінювали як «людські».

Адже упродовж всього ХХ сторіччя біологічну еволюцію і культурний розвиток розглядали як недотичні феномени. І інтерес дослідників в основному обертався навколо того, як суспільне середовище впливає на людську поведінку, а зовсім не як людські інстинкти формують суспільство. Ця точка зору має ідеологічну підоснову – в основному, завдяки тому, що в спотвореній формі теорія еволюції, разом з іншими квазінауками, так часто використовувалася шарлатанами для виправдання різного роду расистських і інших людиноненависницьких ідеологій.

Ряд сучасних мислителів вважають, що в інформаційній парадигмі розділення культури і природи виглядає застарілим. Культура – це нова версія природи. Мабуть, відмираючі гуманістичні інститути капіталізму все сильніше наполягатимуть на введенні обмежень застосування генних технологій. Будуть рости вимоги встановлення жорсткого контролю з боку держави і наукових експертів над будь-якими дослідженнями, що стосуються усіляких буржуазних табу. У багатьох випадках подібні вимоги знайдуть відгук в середовищі політиків, а в окремих випадках більш менш серйозні обмеження генетичних експериментів вже введені. Але все це вже не так важливо.

Можливо, найбільш просунуті генетичні дослідження вже протікають у тиші закритих від стороннього ока лабораторій в законспірованих приватних володіннях. Крім всього іншого, іудео-християнські уявлення Заходу про святість унікальної особи не є універсальними. У інших частинах світу, наприклад, в Азії, погляд на цю проблему значно менш сентиментальний, тому там дослідження протікають практично безперешкодно. Процес акліматизації суспільства навряд чи обійдеться без потрясінь і конфліктів. Радикальні нововведення в області медицини завжди викликали запеклі дискусії і зустрічали опір з боку груп, чий моральний авторитет піддавався загрозі. Наприклад, пересадка рогівки ока, узятої у тільки що померлих людей.

У суспільстві, де немає центрального органу, що регулює моральність, навіть парламенту, розвернеться мовчазна боротьба між зацікавленими групами за вплив і право визначати допустимі норми і практики. Те, що неетичне сьогодні, завтра буде прийнято повсюдно. Незважаючи ні на що, люди прагнутимуть все більш широко застосовувати досягнення медицини в цілому і генних технологій, зокрема.

Різні групи населення у боротьбі за право мати велику свободу самовизначення вступають у взаємодію з подібними їм групами в рамках усесвітньої електронної мережі. Стратегія ізоляції не має майбутнього. Принципове і послідовне питання: «Що відбудеться зі світом, в якому пануватиме свавілля генетика, вихованого у дусі «філософії стабільності

добра і корисності», які розуміють саме так, як уважає цей генетик?», – не ставиться. Але якщо ж трапиться так, що реалізується означена філософія, то відбудеться щось дивне, якщо не страшне, але точно непередбачуване. Недаремно Господь Бог, вигнавши Єву й Адама, які згрішили, з раю, поставив у древа життя ангела з вогненним мечем.

Тим самим, Він вказав, що істоти, які не здатні самотійно еволюціонуючи пристосовуватися до змінних умов навколишнього середовища, приречені загинути дочасно. Але при цьому Він не позбавляв їх можливості скуштувати відому частку задоволення і *страждань*. Спроба звільнити людину від страждань, зберігши право на задоволення, – абсурдна. Фатальний закон взаємозбігання протилежностей, про особливу форму справедливості якого говорив Геракліт Ефеський, працює абсолютно і невідворотно.

Висновки

Отже, має стати зрозумілим, що сучасна людина, яка живе у світі, сповненому досягнень науки і техніки, не може не використати певну частину їх для вдосконалення своєї власної людської природи. При цьому тонка діалектика гедонізму, садизму і мазохізму набуває у практиці суспільного буття загалом дискусійних явищ аборт, клонування, трансплантації тощо. Людське й машинне у такий спосіб раптом виявляються надзвичайно очевидними, примушуючи знову і знову замислюватись над тим, що є людина: мислячий очерет, творіння боговдохновенне чи просто машина. Саме у цьому трикутнику припущень, що спираються усього навсього на певну парадигму вірування, і полягає суть суспільно значимих дискусій лікарів, моралістів, кібернетиків та філософів. А тому стає зрозумілим, що абсолютно правильної вичерпної відповіді на усі часи і для усіх не існує. Але життя виду «*homo sapiens sapiens*» поки ще продовжується, а тому для певної категорії людей у залежності від їх соціально-економічного та психофізичного стану, означені проблеми мають суттєве значення.

Перспективи подальших наукових досліджень

лежать у площині розвитку як біотехнологій, так і суспільної свідомості. При цьому філософсько-методологічна підоснова генних технологій полягає в тому, що на словах пропагуючи змінюваність й ідею еволюції, на практиці генетики утверджують постійність і застій. Саме тут відкривається простір для філософсько-методологічних узагальнень і висновків.

Джерела

1. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. – СПб., 2004. – 256 с.
2. Encyklopedia bioetyki / Dz. zb. pod red. A. Muszali. – Radom, 2007. – 366 p.
3. Wojciech Słomski. Bioetyka: zagadnienia wybrane. – Warszawa, 2007. – 185 p.

Стаття надійшла 25.09.2008 р.